

TALABALARDA O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

1. Taylanova Shoxida Zayniddinova

2. Abdusaidova Lobar Sheramat qizi

1. **Pedagogika fanlari doktori, professor. O‘zbekiston Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi**

2. **O‘zbekiston Finlandiya pedagogika instituti, 2-bosqich talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7804587>

Mavzuning dolzarbligi: Mamlakatimizda kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirish muammosi, uni shakllantirishning psixologik-pedagogik shartlari bugungi kunda o‘zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ta’lim sohasidagi yangiliklar, ayniqsa, kasbiy, shuningdek, mehnat sub'ektining uning kasbiy faoliyatiga munosabatini o‘zgartirish zarurati bilan belgilanadi.

Zamonaviy professionallikning yangi ma'nosi va uning shakllanishidagi shaxsning roli kasbiy rivojlanish qadriyatlarini tubdan qayta baholashni talab qiladi. Mutaxassisga, uning tayyorgarligi va bilimiga, sub'ektning o‘z kasbi, kasbiy kelajagi va hayotiy g‘oyalari, kasbiy rejalari uchun mas‘uliyatiga talablar ortdi.

“Bugungi kunda mustaqil Respublikamiz dunyo hamjamiyati tomonidan tan olinayotgan ekan, uning kelgusidagi rivoji, gullab – yashnashi bugungi kun yoshlariga bog‘liqdir. Demak, bugungi yoshlar har tomonlama rivojlangan o‘ziga, boshqa insonlarga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o‘z to‘g‘ri munosabatini bildira oladigan, ijodkor va tadbirkor bo‘lmog‘i lozim”.

Respublikamizda zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashdagi asosiy tamoyillar sifatida ta’limni insonparvarlashtirish va ijtimoiylashtirish ularni asosi sifatida esa, milliy va umuminsoniy madaniy qadriyatlar aniq belgilab olingan. Shu bilan birga, bugungi kunda kadrlarni kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan yaxlit ta’lim jarayoni “Ta’limning jahon miqiyosidaga zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda” amalga oshirish lozim. Ta’lim tizimini takomillashtirishga unga mukammal madaniy kasbiy, ijtimoiy yo‘naltirilgan amaliy va ijodiy mazmun berishga xizmat quluvchi zamonaviy ta’lim paradegmlaridan biri madaniy insonparvarlik yondashuvidir.

Shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirish muammosi va uning mohiyatining turli ko‘rinishlari shaxs bilan birga paydo bo‘ldi. Ushbu muammo uzluksiz rivojlanib, muammoli doirasini kengaytirib, jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy o‘zgarishlarga mos ravishda o‘zgarib, o‘zgarib bordi, bu esa ushbu hodisani o‘rganishning farqlanishiga olib keldi. Shunday qilib, 1950-yillardan beri psixologlar o‘z tadqiqotlarida shaxs hayotiy faoliyatining o‘ziga xos turlariga qarab o‘z-o‘zini rivojlantirishni o‘rganishga, kasbiy o‘zini-o‘zi rivojlantirishni o‘rganishga murojaat qiladilar.

Mutaxassislarni tayyorlash, kasbiy ko‘nikma va malakalarni egallashning turli tizimlari mavjud. Kasbiylashtirish - mutaxassis shaxsini shakllantirishning uzluksiz uzluksiz jarayoni bo‘lib, u kelajakdagi kasbni tanlagan va qabul qilgan paytdan boshlanadi va shaxs faol mehnat faoliyatini to‘xtatganda tugaydi. Kasbiylashtirishning eng qizg‘in davri universitetda o‘qitish hisoblanadi. Kasbiylashtirishda eng muhim rolni kasbiy shaxsda ifodalangan kasbiy o‘zini-o‘zi rivojlantirishni shakllantirish o‘ynaydi. Kasbiy o‘ziga xoslik - bu "shaxsga kasbiy faoliyatda yaxlitlik, o‘ziga xoslik va ishonchni ta'minlaydigan ko‘p o‘lchovli va integral psixologik hodisa". Shaxsning o‘z qobiliyati, samaradorligi va shaxsiy ta'sirini his qilish kasbiy shaxsning shakllanishi haqida gapirish mumkin.

Yuqorida aytilganlardan qat'iy nazar, yigit va qizlar oliy o'quv yurtiga qabul qilish ularda o'z kuchlari, qobiliyatlari, aql zakovatlari, ichki imkoniyatlari va irodalariga qat'iy ishonch bildiradi. Ana shu ishonch o'z navbatida to'laqonli hayot va faoliyatni uyushtirishga umid his – tuyg'usini vujudga keltiradi.

Hozirgi vaqtda rivojlanib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, hayotning yuqori sur'at bilan o'sib borishi, shaharlarda aholi sonining ko'payishi, shaxsga ta'sir etayotgan turli informatsiyalar hissiy zo'riqishlarning oshishiga olib keladi, bu insonda tashvish-xavotir va salbiy ruhiy holatlarining ortishi bilan birga keladi, bu esa inson harakatlarini boshqarish, ularning rivojlanishini idora qilish, tashqi ta'sir, ichki holat va xulq-atvor shakllari o'rtasida muvozanatni o'rnatishda o'z aksini topadi. Bu jarayon, ayniqsa, talaba-yoshlarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib, qo'zg'aluvchanlik, impulsivlik, o'z xatti-harakatlarini idora qilaolmaslik bilan ajralib turadigan va tajovuzkor harakatlarni sodir etadigan talaba-yoshlar uchun taaluqlidir. Demak, talaba-yoshlardagi psixik holatlarni idora qilish va shakllantirish uchun tashkiliy maqsadli psixologik - pedagogik faoliyatga ehtiyoj bor, chunki insonning o'z holatini nazorat qilaolishi, turli vaziyatlarda o'z-o'zini boshqarish qobiliyati shaxsiy yetuklikning muhim ko'rsatkichi bo'lib, u asosan hayot jarayonidagi muvaffaqiyatni belgilaydi.

Kalit so'zlar: Kasb, mutaxassis, kasbiylashtirish, "o'z-o'zini rivojlantirish", "men", "mentushuncha", "o'z-o'zini tasavvur qilish", "o'ziga bo'lgan munosabat", "o'zini-o'zi qadrlash", "o'zini-o'zi tasavvur qilish" va boshqalar.

Har bir inson hayotidagi eng muhim strategik qarorlardan biri bu kasb tanlashdir. Tegishli qaror qabul qilgan holda, inson bu bilan nafaqat kasb tanlashni, balki o'zini o'zi belgilashning murakkab harakatini ham amalga oshiradi.

Bu yerda tanlov ma'lum bir kasbni afzal ko'rish muammosini hal qilishdan tashqari, shaxsni o'zi uchun inson taqdiri, borliqning ma'nosi, hayotdagi o'rni haqidagi "abadiy savollarga" javob berish zarurligiga aylantiradi.

Kasbiylashtirish - mutaxassis shaxsini shakllantirishning uzluksiz jarayoni bo'lib, u kelajakdagi kasbni tanlagan va qabul qilgan paytdan boshlanadi va shaxs faol mehnat faoliyatini to'xtatganda tugaydi. Kasbiylashtirishda eng muhim rolni kasbiy o'zini o'zi rivojlantirishni shakllantirish, xususan, kasbiy shaxsni shakllantirishda namoyon bo'ladi, bu esa insonning o'z malakasi, samaradorligi va shaxsiy shaxsiyati haqida gapirishga imkon beradi. ta'siri va o'z kasbining chegaralarini bilish.

Ko'pgina ishlar uy sharoitida ham, uyda ham o'z-o'zini rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan xorijiy psixologiya. Rus psixologiyasida bu tadqiqotlar asosan uchta guruh masalalari atrofida jamlangan: shaxsiy javobgarlik, axloqiy tanlov, axloqiy o'zini-o'zi rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan o'z-o'zini rivojlantirishning falsafiy va uslubiy tarixiy va madaniy jihatlari va boshqalar; shaxsiyatni rivojlantirish muammosi kontekstida o'z-o'zini rivojlantirishni shakllantirishning umumiy psixologik jihatlari va boshqalar; shaxsni rivojlantirish muammosi kontekstida o'z-o'zini rivojlantirishni shakllantirishning ijtimoiy-pertseptiv jihatlari;

Adabiyotda juda ko'p turli xil atamalar qo'llaniladi: "o'z-o'zini rivojlantirish", "men", "mentushuncha", "o'z-o'zini tasavvur qilish", "o'ziga bo'lgan munosabat", "o'zini-o'zi qadrlash", "o'zini-o'zi tasavvur qilish" va boshqalar. Bir qator asarlar mualliflari tushunchalarni o'zaro bog'lashga, muammoning terminologik sohasini tartibga solishga harakat qildilar.

"O'z-o'zini rivojlantirish" tushunchasi umumiy tushuncha sifatida butun hududni, shu jumladan protsessual va tarkibiy xususiyatlarni nazarda tutadi. "O'z-o'zini rivojlantirish", "o'z-o'zini tasavvur qilish" atamaları o'z-o'zini rivojlantirishning kognitiv tomonini, shaxsning o'zini-o'zi bilishini ifodalash uchun ishlatiladi. O'z-o'zini rivojlantirishning hissiy tomoni "o'ziga munosabat" va "o'zini-o'zi qadrlash" atamaları yordamida tavsiflanadi. "O'z-o'zini qiyofasi" o'z-o'zini rivojlantirishning tarkibiy shakllanishi, uning uch tomoni - kognitiv, hissiy va tartibga soluvchi ajralmas faoliyatining "yakuniy mahsuloti" sifatida qaraladi. (V.V. Stolin, 1983 yil (mahalliy psixologlar orasida eng katta qiziqish - o'z-o'zini rivojlantirishning paydo bo'lishi muammosi, uning tuzilishi va darajasini tashkil etish).

I.I.Chesnokova (1977) o'z-o'zini rivojlantirishning ikki darajasini o'zi haqidagi bilimlarning korrelyatsiyasi sodir bo'ladigan doira mezoniga ko'ra ajratishni taklif qiladi. Birinchi darajada, bunday bog'liqlik "men" va "boshqa shaxs" ning birikmasi doirasida sodir bo'ladi. Birinchidan, ma'lum bir sifat boshqa shaxsda idrok qilinadi va tushuniladi, so'ngra u o'ziga o'tadi. O'z-o'zini rivojlantirishning tegishli ichki usullari asosan o'z-o'zini idrok etish va o'zini-o'zi kuzatishdir. Ikkinchi darajada, o'zi haqidagi bilimlarning korrelyatsiyasi avtomuloqot jarayonida sodir bo'ladi, ya'ni. "Men va men" doirasida. Inson o'zi haqida ma'lum darajada shakllangan, turli vaqtlarda, turli vaziyatlarda olingan tayyor bilimlar bilan ishlaydi. Introspektsiya va o'z-o'zini aks ettirish o'z-o'zini rivojlantirishning o'ziga xos ichki texnikasi sifatida ko'rsatilgan. Ushbu ikkinchi darajada, odam o'z xatti-harakatini u tushunadigan motivatsiya bilan bog'laydi. Ikkinchi darajadagi o'z-o'zini rivojlantirish hayotiy rejalar va maqsadlarni shakllantirish jarayonida o'zining eng yuqori rivojlanishiga erishadi. Uning ijtimoiy qiymati, o'z qadr-qimmatini. I.S.Kon "Men" tasvirining darajali kontseptsiyasini biroz boshqacha tarzda shakllantiradi. "Men" ning tasviri o'rnatish tizimi sifatida tushuniladi; munosabatlar uchta komponentga ega - kognitiv, affektiv va xulq-atvor - birinchi ikkitadan kelib chiqadi. "Men" tasvirining pastki darajasi "faqat tajribada namoyon bo'lgan, psixologiyada an'anaviy ravishda" farovonlik "va o'ziga nisbatan hissiy munosabat bilan bog'liq bo'lgan "ongsiz munosabatlardan" iborat; individual xususiyatlar va fazilatlarini rivojlantirish va o'zini o'zi qadrlash yuqoriroq; keyin bu shaxsiy o'z-o'zini baholash nisbatan yaxlit tasvirga qo'shiladi; "Men" ning aynan mana shu qiyofasi o'z hayotidagi maqsadlarini va ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan vositalarni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan shaxsiyatning qadriyat yo'nalishlarining umumiy tizimiga mos keladi.

V.V.Stolin (1983) fikricha, o'z-o'zini rivojlantirish uch darajada amalga oshiriladi: bu sub'ektning o'zining organik faoliyati tizimida, uning kollektiv ob'ektiv faoliyati tizimida va uning deterministik munosabatlarida aks etishi va. uning faoliyatining ko'pligi bilan bog'liq shaxsiy rivojlanish tizimida.

V.Jams o'z-o'zini rivojlantirish muammolarini ishlab chiqishni boshlagan birinchi psixologdir. U global, shaxsiy Menni dual shakllanish deb hisobladi, bunda men-ong va men ob'ekt sifatida bog'langan. Bular har doim bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan bir butunlikning ikki tomonidir. Ulardan biri sof tajriba (men-ongli), ikkinchisi esa bu tajribaning mazmuni (men, ob'ekt sifatida). Jeymsning so'zlariga ko'ra, men ob'ekt sifatida odam o'ziniki deb atash mumkin bo'lgan hamma narsadir. Bu sohada Jeyms to'rtta komponentni aniqlaydi va ularni ahamiyati bo'yicha tartibga soladi: ruhiy o'zini, moddiy o'zini, ijtimoiy o'zini va jismoniy o'zini.

Chunki biz ko'p narsalarni ko'rish imkoniga ega bo'ldik psixologik nazariyalar o'z-o'zini rivojlantirish muammosi markaziy muammolardan biridir. O'z-o'zini rivojlantirish

muammosining aksariyat tadqiqotchilari o'z-o'zini rivojlantirish, birinchi navbatda, insonning o'zini-o'zi bilishi va o'zi bilan bog'lanishi jarayoni deb hisoblaydi. "Insonning aqliy faoliyatidagi o'z-o'zini rivojlantirish o'z-o'zini rivojlantirishning o'ziga xos murakkab jarayoni bo'lib, vaqt o'tishi bilan amalga oshiriladi, bu juda ko'p tasvirlarni yaxlit ta'limga - kontseptsiyaga birlashtirish orqali yagona vaziyatli tasvirlardan harakatlanish bilan bog'liq. Sub'ekt sifatida o'ziga xos, boshqa sub'ektlardan ajralib turadi. O'z-o'zini bilishning ko'p bosqichli va murakkab jarayoni turli xil tajribalar bilan bog'liq bo'lib, ular kelajakda shaxsning o'ziga bo'lgan hissiy-qiyamatli munosabatida umumlashtiriladi.

O'z-o'zini rivojlantirish - bu turli yosh bosqichlarida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan dinamik tizim.

K.A.Abulxanova-Slavskaya o'z-o'zini rivojlantirishni o'z-o'zini takomillashtirish bilan bog'laydi. Hayot yo'li muammosini ko'rib chiqayotib, muallif shaxsning ikkita asosiy strategiyasini belgilaydi: mavjud imkoniyatlarni hisobga olish strategiyasi va rivojlanish strategiyasi, aqliy qobiliyatlarini takomillashtirish. "O'z-o'zini takomillashtirish (o'z-o'zini rivojlantirish), - deb tushuntiradi muallif, - bizning fikrimizcha, madaniyat (o'z jamiyati, o'z davri) bilan tanishish jarayonini, o'z bilim darajasini doimiy ravishda oshirishni (o'z-o'zini rivojlantirish) uzluksiz ta'lim jarayoni, mavjud bilimlarni yangilari bilan to'ldirish va nihoyat, hayotda (mehnatda, ijodda) faol o'zini o'zi anglash jarayoni". Shunday qilib, K.A. Abulxanova-Slavskaya o'z-o'zini rivojlantirish strukturasi, jumladan, undagi yuqorida qayd etilgan uchta komponentni ochib beradi.

1980-yillarning oxiridan boshlab Yu.M.Orlovaning qator ilmiy-ommabop nashrlari. [1987, 1988, 1991 va bosh.] Psixokonsultativ va pedagogik amaliyot materiallariga asoslanib, muallif o'z-o'zini tarbiyalashning kognitiv, motivatsion va operatsion jihatlari muammolarini chuqur ishlab chiqdi. O'z-o'zini takomillashtirish va o'z-o'zini rivojlantirish individuallikka erishish yo'li sifatida taqdim etiladi.

O'z-o'zini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarning zamonaviy bosqichi 1990-2000 yillar oxirida, shaxsiy o'zini-o'zi rivojlantirish tizimli empirik va nazariy tadqiqotlar natijalarini taqdim etadigan maxsus ilmiy nashrlarning mavzusiga aylanganda boshlandi [K.Ya.Vazina 1994 yil, G.K.Chernyavskaya 1994 yil, A.A.Rean 2000 yil, L.N.Kulikova 2001 yil, G.V.Sharshov 2005 yil, A.A.Derkach 2006 yil, Yu.V.Mokerova 2006, E. N.Larina 2007, N.A.Nizovskix 2008 yil, S.A.Minurov 2009, M.A.Schukina 2009, A.V.Sivtsova 2010, N.N.Poddyakov 2013 yil, M.A. Friesen 2013 va boshqalar].

O'z-o'zini rivojlantirish muammolariga e'tibor, shuningdek, unga bag'ishlangan maxsus ilmiy konferentsiyalar, "dissertatsiya tadqiqotlari", oliy o'quv yurtlarida malaka oshirish kurslari, insonning o'zini-o'zi rivojlantirish o'quv va tarbiyaviy psixologiyasida namoyon bo'ladi (Kirov, 2005, 2008)., 2011, 2014); Shaxsning o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi anglashi (Yelets: NOU VPO "Rossiya Yangi Universiteti" ning Yelets filiali, 2010, 2011, 2012, 2013); Inson: sharoit, turmush sifati va darajasi, rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish (Moskva: Zamonaviy gumanitar universiteti, 2010, 2011); Psixologik ta'lim shaxsni rivojlantirish va o'z-o'zini rivojlantirish psixotexnikasi tizimi sifatida (Pyatigorsk: GOU VPO "Pyatigorsk davlat lingvistik universiteti", 2010) va boshqalar, shu jumladan psixologiya fanlari doktori ilmiy darajasi: Minurova S. A. Psixologik uslubiy majmua va qo'llanmalar [G. A. Tsukerman 1995, N. R. Bityanova 98, L. N. Kulikova 2005, Blinova 2009, Yu.G. Kazulina 2009 yil, V.I. Volinkin 2012 yil, S.A. Minurova 2013].

O'z-o'zini rivojlantirishni o'ziga xos hodisa sifatida o'rganishga qaratilgan maxsus empirik va nazariy tadqiqotlar taxminan 1980-yillarda maqsad qo'yishga qiziqishning kuchayishi, shu jumladan uning shaxsdagi roli munosabati bilan boshlangan. rivojlanish [Bauer, 2009]. Shu bilan birga, shaxsning o'zi tomonidan o'z-o'zini rivojlantirishdan o'z-o'zini rivojlantirish jarayonining o'ziga xosligini ta'kidlash uchun ingliz tilidagi psixologik adabiyotlarda "o'z-o'zini qasddan rivojlantirish - qasddan o'z-o'zini rivojlantirish. Bu atama ikkita asosiy ma'noga ega: o'z-o'zini boshqarish shakli sifatida o'z-o'zini rivojlantirish (Carver C, Scheier M., Baumeister RR, Vohs KD va boshqalar) va shaxsiy o'sish jarayoni sifatida (Bauer J., Brandtstadter J., Greve V., Rothermund K., Ventura D. va boshqalar). Bundan tashqari, SCOPUS ilmiy nashrlarining xalqaro referat iqtiboslar ma'lumotlar bazasida mavjud bo'lgan maqolalar sarlavhalari, tezislari va kalit so'zlarida "o'z-o'zini rivojlantirish" atamasiga havolalar statistik ma'lumotlarini tahlil qilish asosida shuni ta'kidlash mumkinki, bu masalaga qiziqish katta. so'nggi o'n yilliklarda o'z-o'zini rivojlantirish tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Agar 1970-1989 yillar davri uchun. Shu kabi mavzularda 18 ta maqola nashr etilgan, keyin 1990 yildan O'z-o'zini rivojlantirish muammosi holatining o'zgarishi nafaqat ijtimoiy ehtiyojlarning o'zgarishi, balki ilmiy manfaatlar va imkoniyatlarning evolyutsiyasi natijasidir. So'nggi yillarda amalga oshirilgan o'z-o'zini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar umuman psixologiya fanining rivojlanishidagi asosiy tendentsiyalarga juda mos keladi. Va o'z-o'zini rivojlantirish toifasi psixologiya metodologiyasida muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda, chunki u so'nggi yillarda bir qator uslubiy burilishlarni belgilaydi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, adabiyotning falsafiy -mantiqiy va psixologik-pedagogik tahlili natijasida o'z-o'zini rivojlantirish hodisasining tarixiy jihatdan ko'p qirrali va ko'p omilliligini ochib beradi. Psixologik fikr rivojlanishining hozirgi bosqichida nazariya va amaliyot shaxsning o'zini o'zi rivojlantirish muammosini shubhasiz dolzarb deb hisoblaydi. Yosh psixologiyasini tahlil qilish yigitlarning o'z shaxsiyatini o'z-o'zini qurish faoliyatida faol ishtirok etishlari uchun potentsial imkoniyatlardan, ularning "men-real" dan "men-ideal" ga o'tish istagidan dalolat beradi. Har tomonlama o'rganish asosida "o'z-o'zini rivojlantiruvchi faoliyat" tushunchasining kiritilishi uni shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida o'z-o'zini harakat qilish kuchini tavsiflovchi tizimni tashkil etuvchi omil sifatida belgilashga imkon berdi. Bularning barchasi birgalikda o'z-o'zini rivojlantirish faoliyatini rag'batlantirish asosida o'z-o'zini qurish faoliyatida o'smirlik potentsialini ro'yobga chiqarishga qodir bo'lgan pedagogik texnologiyalarni yaratishga imkon beradigan usullar, usullar, vositalarni topishning dolzarb sharti bo'lib xizmat qiladi. Shaxs, uning shaxsiy o'sishida ifodalanadi. Bu yondashuv shaxsni chuqur o'rganishni, uning rivojlanishini belgilovchi ichki va tashqi omillarni aniqlashni talab qiladi, bu esa o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini optimallashtirish yo'llari, usullari va vositalarini topish uchun sharoit yaratadi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 20 avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi № 242-sonli Qarori.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. // "Xalq so'zi" 8 dekabr 2016 yil. O'zR Konstitutsiyasining 24

yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza.

3. Столик В. В. Самосознание личности, - М. : Изд-во МГУ, 1983. - 286 с.
4. Кон И. С. Психология юношеского возраста: пробл. формирования. - М. : Просвещение, 1979. - 175 с.
6. Столик В. В. Самосознание личности, - М. : Изд-во МГУ, 1983. - 286 с.
7. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. М., 1977.
8. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М., 1991.